

**ГРАФІКА-АРФАГРАФІЧНАЯ ПЕРАДАЧА
МАНГОЛЬСКІХ ІМЁНАЎ ПА-БЕЛАРУСКУ:
РЭДАКТАРСКІ АСПЕКТ**

Па ініцыятыве Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла Манголіі ў Рэспубліцы Беларусь спадара Батсухійна Баярсайхана ў 2023 г. на кафедры рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта ажыццяўляецца падрыхтоўка да друку перакладу на беларускую мову ўнікальнага помніка старажытнай мангольскай літаратуры «Монголой нюуса тобшо» – «Сокровенное сказание монголов (монгольский обыденный сборник)».

Гэты твор, паводле шматлікіх даследаванняў, з'яўляецца феноменам мангольскай літаратуры, які характарызуецца жанравым багаццем. Асобныя даследчыкі лічаць, што ў яго ўвайшлі практычна ўсе жанры мангольскай паэзіі сярэднявечага перыяду: 1) узоры шаманскіх зваротаў і малітваў да Вечнага Сіняга Неба, сонца і гары (§ 103); 2) шматлікія вершы: якія прамаўляюцца падчас рытуалаў асвячэння дзевяцібунчужнага сцяга (§ 106) і братання (§§ 96, 164); жанр паслання ў вершах пры адпраўцы пасла з афіцыйнай заявай («*dagu bargiulux*», дослоўны пераклад – «паслаць з песняй у руцэ») (§ 105, 106, 177, 181, 199, 265); лірычныя вершы, уключаныя ў пасольскія прамовы (§ 105, 200, 201); оды, пахвала (*magtal*) (§ 74, 75, 146, 208–214); – дабразычанні (*eogol*), павучанні (*surgal*) (§ 174, 276, 277); пракляцці (*haral*) (§ 78); песні сатырычныя (§ 174, 265), сватальныя (§ 64), вершы-клятвы або прамовы-зарокі (§ 123, 124, 126, 137, 147, 164, 179 і інш.); вершы павучальнага характару (§ 245, 254), вершы-раскаянні (§ 111), элегіі (§ 201, 272); нараканні, скаргі (§ 203); лірычны гімн гвардыі (§ 230); афарыстычная паэзія: двухрадкоўі і чатырохрадкоўі, вершаваныя ўрыўкі з эпічных твораў (§ 124, 139, 149, 170, 187–196, 199, 254, 260 і др.); вершы, напісаныя ў эпічным стылі (§ 180, 195, 199 і інш.) [9]. Названыя элементы выклікаюць пэўную складанасць пры перакладзе, паколькі патрабуюць у асобных выпадках захаванне рытму і рыфмы.

Мэта перакладу – прапанаваць узор беларускамоўнай інтэрпрэтацыі знакамітага помніка мангольскай літаратуры. У артыкуле ставіцца задача пазнаёміць з некаторымі аспектамі работы рэдактара падчас выбару графіка-арфаграфічных варыянтаў перадачы на пісьме па-беларуску мангольскіх імёнаў.

Метады даследавання. На папярэднім этапе работы неабходна было ажыццявіць інвентарызацыю анамастычнага матэрыялу і тэксталагічны аналіз, г. зн. выявіць уласныя імёны ў тэксце. Затым прымяніць наступныя метады: этымалагічны аналіз, дэскрыптыўны (апісальны), структурны і фармантны (устанаўленне марфемнай/словаўтваральнай структуры, вычляненне фарманта).

Пераклад ажыццяўляўся на падставе рускамоўнага выдання С.А. Козіна [1], якое лічыцца адным з лепшых, хаця, па прызнанні самога аўтара, і не пазбаўлена пэўных недакладнасцяў. Матэрыялам для супастаўлення і аналізу пры перадачы на пісьме найперш уласных найменняў, геаграфічных назваў, экзатызмаў, распазнавання сінтаксічнай аманіміі паслужылі мастацкі пераклад на рускую мову В.В. Мялехіна і Г.Б. Яраслаўцава [2], Я. Кычанава [3], пераклад, каментары і дадаткі Н.П. Шасцінай [4], асобныя фрагменты, узноўленыя па-руску, Б. Панкратавым [5, с. 44–65], выданне, якое складаецца з чатырох калонак тэкстаў, што чытаюцца паралельна [6], дзе першая калонка – неадаптаваны тэкст «Запаветнага сказання манголаў», напісаны лацінскім алфавітам, другая – пераклад на калмыцкую мову і трэцяя – сэнсавы пераклад на сучасную рускую мову, здзейсненыя П. Дарваевым, чацвёртая – літаратурны пераклад на бурацкую мову, зроблены народным паэтам Бураціі Г.Г. Чымітавым дакладна па тэксце С.А. Козіна, матэрыялы Мангольскай гістарычнай энцыклапедыі [7], адзін з першых перакладаў П.І. Куфарава [8], дзясяткі навуковых публікацый і мастацкіх фільмаў, знятых у Манголіі, Расіі, Японіі, Кітаі, змешчаных у свабодным доступе глабальнай тэлекамунацыйнай сеткі інфармацыйных і вылічальных рэсурсаў (інтэрнэт). Уласным іменем прынята лічыць слова або словазлучэнне, прызначанае для наймення канкрэтнага, пэўнага прадмета або з’явы, якія выдзяляюць гэты прадмет або з’яву з шэрагу аднатыпных. У адрозненне ад іншых слоў уласны назоўнік не звязаны непасрэдна з паняццем, яго асноўнае значэнне заключаецца ў сувязі з абазначаемым [10, с. 72]. Аналіз рускамоўных перакладаў засведчыў неаднатыпнасць напісання уласных найменняў, што паказана ў табліцы. Розныя напісанні бачым у межах адной энцыклапедыі: *Бортэ-Чино* [7, с. 110] і *Буртэ-Чино* [7, с. 169]. Прычынамі таму, паводле прызнання С. Козіна, П. Куфарава, з’яўляюцца: 1) наяўнасць шматлікіх апісак перапісчыка пры транскрыпцыі кітайскімі знакамі, што прывяло да небездакорнай дэшыфроўкі асобных месцаў у творы; 2) размоўная мангольская мова помніка са шматлікімі архаізмамі і цяжкасці для ўзнаўлення тагачаснага мангольскага гучання; 3) адсутнасць спроб «дакладнага ўзнаўлення сукупнасці кітайскіх фанем» [1, с. 28]. У

выніку ў адных перакладах уласныя імёны і геаграфічныя назвы даюцца ў старамангольскай форме, «паколькі для іх тлумачэння і вызначэння сучаснага гучання патрабуецца спецыяльнае лінгвістычнае даследаванне, якое магчыма ў будучым» [6, с. 6], у другіх назіраецца тэндэнцыя прытрымлівацца тэксту кітайскай транскрыпцыі [1, с. 19]. Не спрыяе аднатыпнасці і наяўнасць дзвюх супрацьлеглых па метадзе і мэтах сістэм мангольскага пісьма («яснага» і «няяснага» – монафанічнага і поліфанічнага) [1, с. 17].

Табліца – Узоры напісання жаночых імён у розных перакладах

Пераклад С. Козіна (1941)	Пераклад П. Дарваева (1990)	Пераклад Е. Кычанава (2007)	Мангольскі неадаптаваны тэкст, запісаны лацініцай	Беларускі варыянт і тлумачэнне
Ал-Алтун	Алатун	Ал-Атуна	Alaltun	Алату́н – дачка Чынгіс-хана, аддадзеная ім за жонку ідууту (ідыкуту) уйгураў Барчук.
Алан-гоа	Алан-Коа	Алан-Гоа	Alan-goа	Ала́н-гуа́ – жонка Дабун-мэргэна, прамаці групы мангольскіх плямёнаў, з якой выйшаў Чынгіс-хан.
Алахчит	Алакит		Alagit	Алахчы́т – жонка Іхчырэна.
Орбай	Орбай	Орбай	Orbai	Арба́й – царыца і жонка Амбагай-хана.
Баргучжин-гоа	Баркуджин-Коа		Bargujin	Баргуджы́н-гуа́ – маці Алан-гуа.
Борохчин-гоа	Борокчин-Коа		Borogcin-goа	Барахчы́н-гуа́ – жонка Тараголджы́н-баяна – багача Тараголджына.

Падыходы да перакладу і стварэння беларускамоўнага тэксту былі вызначаны наступныя.

1. З мэтай захавання традыцыі, закладзенай расійскімі вучонымі П. Куфаравым, Б. Уладзімірцавым, С. Козіным, было вырашана падабраць адпаведнікі да рускамоўнай назвы «Сокровенное сказание монголов (монгольский обыденный сборник)». У выніку атрымалася наступная назва: «Запаветнае сказанне манголаў (мангольскі звычайны і зборнік)», дзе прыметнік «запаветны» абазначае той, ‘які асабліва цэніцца, старанна аберагаецца; самы дарагі’. Тэрміны сказанне,

ізборнік – жанры старажытнай літаратуры, сведчанне даўніны, спрадвечнасці перакладзенага тэксту. Так называлі многія творы пісьменнасці і літаратуры нашы продкі цягам XI–XVI стст. Навукоўцы схільныя лічыць такія жанры разнавіднасцю прымітыўнай энцыклапедыі, створанай адным аўтарам, звязанай адным зместам, дзе літаратурная гісторыя адлюстроўвае не толькі развіццё старажытнай кніжнасці, але і дэманструе асноўную лінію ўсёй культуры гэтага перыяду. Слова *сказанне* нагадвае пра тое, што тут сапраўдныя факты пераплятаюцца з фантастычнымі вымысламі, легендамі, практычна ўсімі жанрамі мангольскай паэзіі.

2. Транслітарацыя мангольскіх імён ажыццяўлялася з улікам напісання і ўстаноўленага сэння мангольскага вымаўлення, якія прадугледжваюць наступныя адпаведнасці:

– гук, перададзены літарай **ј**, адпавядае беларускаму гуку, абазначанаму дыграфам **дж**: *Джамуха, Мегуджын-Сеулту, Салджы, Тэмуджын*; у С. Козіна – **чж**: *Чжамуха, Мегучжын-Сеулту, Салчжы, Тэмучжын*;

– ненаціскны мангольскі гук, абазначаны літарай **о**, прапануецца перадаваць літарай **у**: *Гуа-Марал*, а не *Гоа-Марал* або *Гаа-Марал*; *Буртэ-Чыно* і інш.;

– націскны гук, абазначаны ў фіналях літарай **а**, прапануецца перадаваць літарай **э**: *Бугунутэй, Бэлгунутэй, Дабун-мэргэн, Есугэй-хán* (у С. Козіна: *Бугунотай, Бельгунотай, Мерген, Есугай-хán*).

3. У перакладзе С. Козіна з вялікай літары пададзены тытулы, назвы плямён і народаў. Гэта для сучаснага чытача нязвыкла, а іншым разам ўводзіць у зман. Параўнайце сказы: *Чынгис-хан* *пожаловал Идуута и выдал за него Ал-Алтуну. – Чынгис-хан* *узнагародзіў ідуўта і аддаў за яго Алатун.* (§ 238). Слова **ідуўт** (*ідыкút* – уйгурскі правіцель, «валадар улуса», «уладар удачы») абазначае тытул, які ўйгуры запазычылі ў басмілаў, а не ўласнае імя чалавека. Таму ў беларускім перакладзе ўсе тытулы, званні, найменні плямёнаў, народаў вырашана было пісаць з малой літары: *мэргэн, баян, хан, керэты, керэцікі, татары* і інш.: § 38. *Ідучы лабавым, заханіў Баданчар напалову цяжарную жанчыну: «Хто ты такая?» – спытаў ён. – «Я, – кажа яна, – я з племя джарчыўт, па імені Аданхán-Уранхаджына».*

4. У беларускім перакладзе прапануецца абазначаць націскныя склады ва ўласных найменнях: § 3. *Сын Харчú – Барджыгідáй-мэргэн – быў жанаты на Манголжы́н-гуá. Сын Баржыгідáй- мэргэ́на – Тарагòлджы́н-бая́н – быў жанаты з Барахчýн-гуá, меў падлетка-слугу па імені Баралдáй-суялбі́, ды двух скакуноў-мерынаў – Даі́р і Барó.*

5. Далейшага вывучэння патрабуюць наступныя аспекты:
– літару *x* ці *z* выкарыстоўваць часцей: *Дува-Сахор* ці *Дува-Сагор*; *Харчү* ці *Гарчү*; *Салі-Хачау* ці *Салі-Гачау*;
– захаваць літару *e* ці пісаць *э*: *Шыргуетү-эбуген* ці *Шыругэту-эбугэн*, *Дарбэн-іргэн* ці *Дарбэн-іргэн*; *Тэмугей* ці *Тэмугэ*.

ЛІТАРАТУРА

1. Козин, С. А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием *Monggol-un niġiġa tobġiyan*. Юань Чао Би Ши. Монгольский обыденный сборник // Том I. Введение в изучение памятника, перевод, тексты, глоссарии / отв. Ред. А. П. Баранников; предисловие Н. Н. Поппе. М.; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1941. – 620 с. (Труды Института востоковедения Академии наук СССР. XXXIV.).
2. Мелехин, А. В. Чингисхан / пер. с монг. А. В. Мелехина и Г. Б. Ярославцева. М.: Изд-во АСТ, 2018. 320 с. (Библиотека военной и исторической литературы).
3. Кычанов, Е. Великий Чингис-хан. «Кара Господня» или «человек тысячелетия»? 2013. 420 с. [Электронный ресурс]: URL: http://www.universalinternetlibrary.ru/book/70475/chitat_knigu.shtml (дата обращения: 25.01.2023).
4. Лубсан Данзан. Алтан тобчи («Золотое сказание») / Пер. с монг., введение, комментарий и приложения Н. П. Шастиной. М.: Наука, 1973. 440 с.
5. Страны и народы Востока. Вып. XXIX. Борис Иванович Панкратов. Монголистика. Синология. Буддология. СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1998. 336 с.
6. Сокровенное сказание монголов: Анонимная монгольская хроника 1240 г. Элиста: Калм. кн. изд-во, 1990. 280 с.
7. Монгольская историческая энциклопедия / авт.-сост.: А. С. Гатапов. Улан-Удэ, 2015. 688 с.
8. Куфаров, П. И. (Палладий). Старинное монгольское сказание о Чингисхане // Труды членов Русской духовной миссии в Пекине. Т. IV. СПб., 1866. С. 3–252.
9. Балданмаксарова, Е. Е. Проблемы рецепции, перевода и интерпретации «Сокровенного сказания монголов» (1240) в российском востоковедении (на примере труда С. А. Козина). *Ориенталистика*. 2021;4(2):504-524. <https://doi.org/10.31696/2618-7043-2021-4-2-504-524>
10. Мезенко, А. М. Генкин, В. М., Дервяго, А. Н. Теория имени собственного: учебное пособие / под общ. ред. А. М. Мезенко. Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова, 2022. 202 с.